

Meestal worden kwaliteit en de intrinsieke waarde van kunst en cultuur niet eenduidig gedefinieerd, maar beschreven aan de hand van vage termen. Om tot een adequate begripsbepaling te komen, is een 360-gradenbenadering nodig die uitgaat van vier perspectieven.

Kwaliteit en de waarden van cultuur

Een begripsverkenning

‘Kwaliteit is lekker!’ Zo kernachtig als mijn bakker kwaliteit formuleert, lukt het weinigen. Hoewel de meeste mensen intuïtief weten wat er wordt verstaan onder het begrip kwaliteit, is het moeilijk te definiëren. Dat geldt des te meer wanneer het gaat om kwaliteit van kunst en cultuur: de zogenaamde artistieke kwaliteit. Dat is onbevredigend, want kwaliteit is bij uitstek hét criterium op grond waarvan fondsen, adviesraden en commissies culturele instellingen en artistieke projecten beoordelen. Sinds 1993 is het begrip kwaliteit zelfs wettelijk verankerd in de Wet op het specifiek cultuurbeleid.¹ Omdat de wet niet in een toelichting of definitie voorziet, wordt in de praktijk veelal volstaan met criteria op grond waarvan kwaliteit wordt beoordeeld. Het vaakst genoemd zijn vakmanschap, zeggingskracht en oorspronkelijkheid.²

Voor het begrip waarde van kunst kun je hetzelfde opmerken als voor het begrip kwaliteit: ook dat ligt aan de basis van het cultuurbeleid en -debat, zonder dat er een nauwkeurige definitie van wordt gegeven. Artistieke kwaliteit en waarde zijn nauw verbonden: om de kwaliteit van een kunstwerk³ te beoordelen, heb je specifieke criteria nodig waaraan abstractere waarden ten grondslag liggen. Het kwaliteitsoordeel zelf is subjectief (smaken verschillen immers), maar de onderliggende waarden bieden het referentiekader. Omgekeerd kun je aan de hand van meer concrete criteria voor de beoordeling van de artistieke kwaliteit het spoor volgen naar de waarden die eraan ten grondslag liggen.

Intrinsieke waarde

De laatste jaren staat de waarde van cultuur weer in de belangstelling in het Nederlandse debat over het cultuurbeleid.⁴ De vorige minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap, Jet Bussemaker, voorzag het begrip opnieuw van inhoud, met name in de nota's *Cultuur beweegt* (Bussemaker 2013) en *Cultuur verbindt* (Bussemaker 2014). De Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (WRR) bracht zijn verkenning *Cultuur herwaarderen* uit (Schrijvers et al. 2015). De Raad voor Cultuur wijdt er een hoofdstuk aan in *Agenda Cultuur 2017-2020 en verder* (Raad voor Cultuur 2015) en Claartje Bunnik publiceerde *Naar waarde gewogen* (Bunnik 2016). Al deze publicaties maken ruwweg een onderscheid tussen intrinsieke (artistiek-inhoudelijke) en extrinsieke (economische en maatschappelijke) waarde. Op het eerste gezicht is dat een valide indeling, die recht doet aan de waarde, het geld dat het oplevert én het profijt dat de samenleving kan hebben wanneer kunst en cultuur het leefklimaat verbeteren. Die laatste twee waarden zijn niet essentieel voor kunst en cultuur (want een winkelcentrum heeft ook economische waarde en van een ziekenhuis wordt de samenleving ook beter), maar wel mooi meegenomen.

Voor een meer fundamentele beschouwing van de waarde van cultuur en het kwaliteitsbegrip moeten we verder inzoomen op die intrinsieke waarde. Dat is immers de onderscheidende waarde van cultuur, die een diepgaandere analyse verdient dan een beschrijving in termen van verbeelding, troost, ontroering,

inspiratie en bezieling, zoals we die meestal in genoemde publicaties terugvinden.

Vier perspectieven

Voor zowel het begrip artistieke kwaliteit als intrinsieke waarde van cultuur lijkt het me van belang om verschillende perspectieven te kiezen met een soort 360-gradenbenadering. Op grond daarvan kom ik tot vier perspectieven: 1. Het creërende perspectief; 2. Het recipiërende perspectief; 3. Het professionele perspectief; 4. Het maatschappelijke perspectief.⁵

1. Het creërende perspectief

Bij het eerste perspectief worden artistieke kwaliteit en de intrinsieke waarde van cultuur benaderd vanuit het standpunt van de maker. Een kunstenaar is de eerste die een uitspraak kan doen over de kwaliteit van zijn werk. Terwijl hij schrijft, schildert of regisseert, werkt hij toe naar een eindresultaat dat zijn eigen toets der kritiek kan doorstaan. Hij baseert zijn maatstaven op zijn eigen creatieve normen over een geslaagd kunstwerk. Die verschillen dus per kunstenaar: een impressionistische schilder heeft andere creatieve normen, een andere esthetica, dan een expressionistische schilder. Maar waarden die hieraan ten grondslag liggen, zijn wel voor iedere kunstenaar gelijk: zijn autonomie en authenticiteit. Die fluisteren hem in dat hij zijn eigen esthetica moet volgen en geven hem zijn eigenheid als kunstenaar. Hij kan zelf bepalen wat voor vormtaal hij gebruikt, welke thematiek hij heeft, wat zijn artistieke signatuur is.

2. Het recipiërende perspectief

Het tweede perspectief is dat van de recipiënt: de lezer, de toeschouwer, de luisteraar. Dit perspectief wordt het meest genoemd en is nauw verbonden met waarden als verbeelding, schoonheidsbeleving en de emotionele of mentale verbinding tussen werk en recipiënt, de manier waarop het 'binnenkomt' en een esthetische ervaring veroorzaakt. Dat kan op twee manieren. Enerzijds doet kunst een appel op de emoties van de toeschouwer: hij wordt erdoor geamuseerd, ontroerd, in verwarring gebracht of geschokt. Anderzijds kan kunst een cognitieve waarde hebben: een kunstwerk biedt nieuwe inzichten, leert je de wereld vanuit een andere blik aanschouwen of opent nieuwe denk pistes. →

Daar schuilt ook de meer instrumentele, educatieve waarde van kunst in, die leidt tot het verwerven van culturele competenties.

Het kwaliteitsoordeel vanuit dit perspectief wordt aldus bepaald door de mate waarin het kunstwerk die mentale (emotionele of cognitieve) verbinding met de recipiënt weet te maken. Bij de kwaliteitsbeoordeling van subsidieaanvragen wordt dan gesproken van ‘zeggingskracht’: de mate waarin een maker via zijn werk communiceert met zijn publiek. De kunstbeleving staat hierbij centraal.

Deze twee perspectieven zijn verbonden aan specifieke personen: de makers/uitvoerenden en de consument. De andere zijn algemener, en eerder verbonden aan gemeenschappen of specifieke domeinen.

3. Het professionele perspectief

De waarde van kunst kan ook vanuit het perspectief van de kunstwereld of kunstinstutie worden beschouwd, het domein van de *peers* en experts, de critici, kunsthandelaars, programmeurs, curatoren en kunsttheoretici. De waarde ligt dan in de wijze waarop kunst zich verhoudt tot de kunst die tot dan is gemaakt. Enerzijds ontstaat die waarde doordat een werk in de traditie van de kunstgeschiedenis staat en anderzijds doordat het ook reageert op, reflecteert op of zelfs breekt met die tradities.

Vanuit dit perspectief zijn kwaliteitscriteria als oorspronkelijkheid en vernieuwing belangrijke maatstaven, en daarnaast de criteria die betrekking hebben op zaken als compositie, structuur en stijl: het kunstwerk wordt beoordeeld vanuit de kunstimmanente blik. Ook het criterium vakmanschap wordt vanuit het perspectief van de kunstwereld beoordeeld.

4. Het maatschappelijke perspectief

Het laatste perspectief is dat van de maatschappij. Kunst reflecteert op de samenleving, kan bouwen aan de identiteit ervan en bijdragen aan de meningsvorming erover. Maar zij kan ook een versturende relatie met de maatschappij hebben, wat Pascal Gielen de ‘onmaat’ van cultuur noemt (Gielen et al. 2014, 26). Kunst biedt immers een vrijplaats. Er kunnen zelfs opvattingen worden verkondigd die elders in de maatschappij niet worden getolereerd.

Voor de beoordeling van kwaliteit vanuit dit perspectief gaat het er dus om in hoeverre de maatschappij de kunst ‘relevant’ voor zichzelf vindt: doordat de esthetische vorm een verbindende of juist een subversieve kracht heeft die inwerkt op de maatschappij en de deelnemers eraan.

Geen gelijk beroep

Deze vier perspectieven bieden het gehele spectrum van waarden die uniek toegeschreven kunnen worden aan kunst. Ze doen recht aan het feit dat kunst is voortgebracht door mensenhanden, een zekere esthetische werking uitoefent op de recipiënt, tot stand is gekomen in een esthetisch paradigma (de kunstwereld of het kunstsysteem) en daar deel van uitmaakt, en ten slotte voorkomt uit, ingebed is in en reflecteert op de maatschappij.

Die vier perspectieven zijn niet louter verbonden aan de genoemde actoren: elke actor (maker, toeschouwer, kunstwereld of maatschappij) kan het perspectief van een andere overnemen. Zo kan een toeschouwer vinden dat een kunstwerk kwaliteit heeft omdat het bijdraagt aan de identiteit van de samenleving. En de maatschappij (de overheid) adopteert bij de beoordeling van artistieke kwaliteit ten behoeve van subsidies ook de waarden en maatstaven van het perspectief van de kunstwereld. Bij subsidieprocedures worden immers oorspronkelijkheid en vernieuwing beoordeeld, terwijl die voor de maatschappij zelf niet direct van belang zijn.

Niet ieder kunstwerk doet in gelijke mate een beroep op elk van deze waarden: bij het ene kunstwerk slaan de meters vooral uit in het receptieve en weinig in het kunstinstitutionele gebied en het andere heeft juist een grote vernieuwende waarde, maar minder waarde vanuit het maatschappelijke perspectief.

Deze analyse brengt de maatschappelijke context weer naar het hart van de kunst, de intrinsieke waarde

Nieuwe beoordelingssystematiek

Wat levert deze 360-gradenbenadering op? Allereerst brengt het helderheid in de heersende paradigma's: de rangschikking van perspectieven, waarden en beoordelingscriteria toont dat in het beleidsdiscours veel zaken worden verward. Zo is de dominante invulling van de intrinsieke waarde nu de esthetische ervaring. Maar deze matcht niet met de twee belangrijkste beoordelingscriteria voor artistieke kwaliteit: oorspronkelijkheid en vakmanschap. Die zijn immers verbonden aan het perspectief van de kunstinstutie. In het verlengde van deze constatering zou een nieuwe beoordelingssystematiek kunnen worden ingericht, die wel recht doet aan de vier hier besproken perspectieven.

Daarnaast brengt deze analyse de maatschappelijke context weer naar het hart van de kunst, de intrinsieke waarde, en wordt zij niet naar het schemergebied van de instrumentele waarden verbannen. Bij de unieke, onderscheidende waarden die kunst biedt, hoort ook de wijze waarop zij zich verhoudt tot de maatschappij. Die kan een socialiserende en identiteitsvormende, maar ook een maatschappijkritische functie hebben. Overigens kunnen in het verlengde van de intrinsieke waarden instrumentele waarden liggen, zoals een economische invulling van het feit dat publiek wil betalen voor kunst.

Ten slotte kunnen de vier perspectieven een solide basis bieden voor het herijken van de doelstellingen van het cultuurbeleid. Het is dan belangrijk na te gaan hoe er recht kan worden gedaan aan elk van de vier perspectieven die tezamen de intrinsieke waarde van cultuur vormen. Een overheid die kunst en cultuur wil laten floreren, zal beleid moeten ontwikkelen waarin én de kunstenaar, én de recipiënt, én de kunstwereld én de maatschappij serieus worden genomen. •

Dit artikel is het eerste deel van een tweeluik waarvan het volgende deel in *Boekman 114* over stedelijke regio's en cultuur verschijnt (maart 2018).

Literatuur

- Abrams, M.H. (1953) *The mirror and the lamp: romantic theory and the critical tradition*. London: Oxford University Press.
- Boorsma, M. (1998) *Kunstmarketing: hoe marketing kan bijdragen aan het maatschappelijk functioneren van kunst, in het bijzonder van toneelkunst in Nederland*. Groningen: Rijksuniversiteit Groningen.
- Braembussche, A.A. van den (2012) *Denken over kunst: een inleiding in de kunstfilosofie*. Bussum: Coutinho.
- Bunnik, C. (2016) *Naar waarde gewogen: een nieuw model voor kwaliteitsbeoordeling bij de toekenning van cultuursubsidies*. Amsterdam: Boekmansichting.
- Bussemaker, J. (2013) *Cultuur beweegt: de betekenis van cultuur in een veranderende samenleving*. Den Haag: Ministerie van OCW.
- Bussemaker, J. (2014) *Cultuur verbindt: een ruime blik op cultuurbeleid*. Den Haag: Ministerie van OCW.
- Carnwath, J.D. en A.S. Brown (2014) *Understanding the value and impacts of cultural experiences*. London: Arts Council England.
- Gielen, P. (et al.) (2014) *De waarde van cultuur*. Brussel: Socius.
- Holleman, W. en P. Ket (1993) 'Twaalf maatstaven voor productkwaliteit'. In: *Tijdschrift voor Marketing*, feb., 46-51.
- McCarthy, K.F. (et al.) (2004) *Gifts of the muse: reframing the debate about the benefits of the arts*. Santa Monica: RAND Corporation.
- Raad voor Cultuur (2015) *Agenda cultuur 2017-2020 en verder*. Den Haag: Raad voor Cultuur.
- Reeves, C.A. en D.A. Bednar (1994) 'Defining quality: alternatives and implications'. In: *Academy of Management Review*, jrg. 19, nr. 3, 419-445.
- Schrijvers, E., A.-G. Keizer en G. Engbersen (red.) (2015) *Cultuur herwaarderen*. Amsterdam: Amsterdam University Press.

Noten

- 1 wetten.overheid.nl/BWBR0005904/2016-07-01
- 2 Dat geldt voor het ministerie van OCW, de Raad voor Cultuur en het Fonds Podiumkunsten. De Amsterdamse Kunstraad spreekt ook over ambachtelijkheid, deskundigheid en technische beheersing. De Rotterdamse Raad voor Kunst en Cultuur verstaat onder kwaliteit 'artistieke inhoud, positie in het veld, activiteiten en realiseerbaarheid daarvan en bedrijfsvoering'.
- 3 Hier beperk ik me tot de waarde van kunst en de beoordeling van de artistieke kwaliteit van kunst – al is een en ander ook te extrapoleren naar andere gebieden van cultuur, met name erfgoed. Het begrip kwaliteit krijgt dan een bredere invulling.
- 4 En ook in het buitenland: zie Carnwath et al. 2014; Gielen et al. 2014; McCarthy et al. 2004.
- 5 Die vier perspectieven ontleen ik aan verschillende definities van kwaliteit en de categorisering ervan (Reeves et al. 1994; Holleman et al. 1993; Boorsma 1998), en aan analyses van de verschillende perspectieven van waaruit kunst kan worden beschouwd (Abrams 1953; Braembussche 2012).